

XATAMOV Toxir Abdumutalovich
O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi
Islom tarixi va manbashunosligi IRCICA
kafedrası dotsenti, tarix fanlari nomzodi

KUBROVIYLIK TA'LIMOTINING YURTIMIZDA O'RGANILISHI

ИЗУЧЕНИЕ УЧЕНИЯ КУБРАВИЯ В НАШЕЙ СТРАНЕ

THE STUDY OF THE KUBRAWIYYA DOCTRINE IN OUR COUNTRY

Annotatsiya: Maqolada Shayh Najmiddin Kubro hayoti va faoliyati davomida asos solgan Kubroviylik ta'limotining mustaqillik yillarida yurtimizda o'rganilish holati muxtasar shakl tahlil etilgan. Jumladan, ilmiy jamoatchilik tomonidan e'tirof etilgan ilmiy tadqiqot ishlari tahliliga asosiy urg'u berilib, maqolaning manbaviy asosi ishonchligi muhim e'tibor qaratildi.

Kalit so'zlar: Shayh Najmiddin Kubro. Tasavvuf, Valiytarosh, Kubroviylik, ustoz-shogird, tafsir, islomshunoslik, tarixshunoslik, ilmiy tadqiqot.

Аннотация: В статье представлен обзор и анализ научной литературы, посвященной тарикату Кубравия и его основателю Наджмуддину Кубро, опубликованной в Узбекистане в период независимости. Особое внимание уделяется методологии этих исследований, в частности, достоверности и критическому анализу используемых в них первоисточников.

Ключевые слова: Шейх Наджмуддин Кубро, суфизм, духовный наставник, Кубравия, учитель-ученик, тафсир, исламоведение, историография, научное исследование.

Abstract: The article briefly analyzes the state of study in our country during the years of independence of the Kubrawiah doctrine, founded by Sheikh Najmiddin Kubro during his life and scholarly activity. In particular, the main emphasis is placed on the analysis of scientific research works recognized by the scientific community, and significant attention is paid to the reliability of the source base of the article.

Keywords: Sheikh Najmiddin Kubro. Sufism, Valiytarosh, Kubrawiah, teacher-student, tafseer, Islamic studies, historiography, scientific research.

KIRISH

Xorazm zaminidan yetishib chiqqan eng mashhur tasavvuf allomalaridan biri hisoblangan

Shayx Najmiddin Kubro yetuk alloma, Shayx, ustoz sifatida ko'p asrlardan buyon e'tirof etib kelinmoqda. Alloma 1145-yilda Xiva yaqinida tug'ilgan bo'lib, 1221-yilda Xorazmshohlar poytaxti Urganchga mo'g'ullarning hujumi vaqtida yurt himoyasi yo'lida shahid bo'lgan [10: 125-126. b.].

Shayx Najmiddin Kubroning to'liq ismi – Ahmad ibn Umar ibn Muhammad Abuljannob Najmiddin al-Kubro al-Xivaqiy al-Xorazmiy bo'lib, xalq tomonidan, "Najmiddin", "Tommatul-kubro", "Valiytarosh" – ya'ni, Valiylarni tarbiyalovchi ustoz, murshidi komil nomlari bilan ham ehtirom qilingan. Shayx Najmiddin Kubro tasavvuf ta'limotida "Kubroviya" tariqati asoschisi bo'lib, bu tariqat o'z davrida islom olamida umum e'tirof etilgan tariqatlardan biri sifatida faoliyat olib bordi. Kubroviylikning mashhur vakillari sifatida Shayx Majididdin Bag'dodiy, Sa'diddin Humaviy, Najmiddin Doya, Shayx Sayfiddin Boxarziy, Shayx Jaloliddin Geyliy, Raziddin Ali Lolo, Abulvafo Xorazmiy, Kamoliddin Husayn Xorazmiy kabi mashhur so'fiylarni aytib o'tish mumkin.

ASOSIY QISM

Mustabid tuzum davrida tasavvuf ta'limotiga juda salbiy yondashilib, ta'limot haqida noilmiy xulosalar berildi. O'zbekiston mustaqillikka erishganidan so'ng, ajdodlar nomi va merosini qayta tiklash, ularning qoldirgan boy ilmiy-ma'rifiy merosini xalqimizga yetkazish borasida qator ishlar amalga oshirildi. Jumladan, 1995-yil Shayx Najmiddin Kubro tavalludining 850 yillik yubileyi keng miqyosda nishonlandi, alloma merosiga doir bir qancha ilmiy-ommabop asarlar, risola va maqolalar chop etildi.

Alloma nomining qayta tiklanishi bu yo'lda qilingan ishlarning dastlabki qadamlaridan biri bo'lib, bugungi kunda Shayx Najmiddin Kubro hayoti va tasavvufiy faoliyatini hamda Kubroviylik tariqatini o'rganish bo'yicha ko'plab yangi tadqiqot ishlari yo'lga qo'yilmoqda. Ilmiy tadqiqotlar asosan ijtimoiy-gumanitar yo'nalishlarda olib borilib tarix, falsafa, filologiya, islomshunoslik, dinshunoslik, pedagogika kabi fan sohalarida amalga oshirilmoqda.

Shayx Najmiddin Kubro hayoti va faoliyati, shogirdlari, kubroviylik tariqatining keyingi avlod vakillari haqida, keng tarixiy ma'lumotlarni beruvchi mashhur manbalardan biri Alisher

Navoiyning “Nasoyim ul-muhabbat” tazkirasi hisoblanadi. Boshqa manob va tazkiralardagi Shayx Najmiddin Kubro va kubroviylik tariqatiga oid ma’lumotlar ham e’tiborga loyiq bo’lib, ushbu ma’lumotlarni o’rganish, tahlil etish, ilmiy iste’molga kiritish, jamoatchilikka ishonchi manbalar asosida yangi tadqiqot xulosalarini taqdim etish mas’uliyatli ish hisoblanadi. Ushbu mas’uliyat yuki bugungi kunda kubroviylik tariqatini o’rganayotgan ziyolilar va ilmiy izlanuvchilarga ham o’z tadqiqotlarida yanada daqiqlik bilan izlanishlar olib borish vazifasini yuklaydi.

Alloma faoliyatini o’rganishda muhim ahamiyat kasb etuvchi shunday ilmiy tadqiqot ishlariga “Tariqat, ma’rifat va she’riyat mushtarakligi (Shayx Najmiddin Kubro hayoti va ijodi misolida)” mavzusida [3: 5-24-b.] tadqiqot olib borgan A.R.Bektashevaning ilmiy tadqiqot natijalarini aytib o’tish mumkin. Tadqiqotchi tomonidan alloma faoliyatiga oid bir qator yangiliklar ilmiy iste’molga kiritildi, jumladan, “Manoqibi Shayx Najmiddin Kubro” manoqibini o’rganuvchilarning tadqiqotlarida, manoqibning manbai va obrazlari haqida yakuniy xulosalar mavjud bo’lmaganligi sababli, A.R.Bektasheva tomonidan ushbu manoqibning manbai, tarixiylik darajasi, undagi obrazlarning prototiplariga aniqlik kiritildi.

Shayx Najmiddin Kubro hayoti va faoliyatiga doir ma’lumotlarni o’rganishda, keyingi davr asarlarida turli, rivoyat, naqlar qorishmasi ko’pligi sababli, A.R.Bektasheva o’z tadqiqotida Shayx Najmiddin Kubro asarlarining o’ziga asosiy e’tibor qaratadi. O’z tadqiqotlari xulosasida Xorazm mintaqasida tasavvuf ta’limotining keng yoyilishida aynan Shayx Najmiddin Kubro faoliyati bilan bog’liq deb hisoblagani holda, alloma ilmiy-adabiy merosi bo’yicha biror yakuniy xulosa chiqarishga erta ekanligini alohida ta’kidlaydi.

Pedagogika fanlari bo’yicha ilmiy izlanishlar olib borgan S.U.Xodjaniyazov [6: 5-34-b.] tadqiqotlarida Shayx Najmiddin Kubro ma’rifiy qarashlari asosida barkamol avlod uchun muhim hisoblangan mushohada, tafakkur qilish ko’nikmalarini shakllantirish jarayonini uzluksiz ta’lim tizimida qo’llash, milliy yuksalishga xizmat qiladi deya ta’kidlab, ushbu xulosalarini ajdodlar merosini o’rganmasdan, yoshlarda hayotga adekvat refleksif va kreativ tafakkurni shakllantirish mumkin emas deya asoslaydi.

Shuningdek, S.U.Xodjaniyazov o’z tadqiqot ishida Xorazm mintaqasi tasavvuf allomalari merosini umumlashtirib Shayx Najmiddin Kubroning ma’naviy-axloqiy va didaktik qarashlarini Sulaymon Boqirg’oniy va Pahlavon Mahmud qarashlari tadqiqi bilan uyg’un ravishda ham olib borib, tadqiqot natijalari bo’yicha o’z xulosalarini beradi.

S.U.Xodjaniyazov kabi Xorazm tasavvuf vakillariga Kubroviylik tariqatining ta’sirini tadqiq etilishini U.K.Ametova [2:5-20-b.] izlanishlarida ham ta’kidlab o’tilgan. Jumladan, Shayx Najmiddin Kubro asarlaridan ilhomlanish, Kubroviylik tariqatiga ergashish kabi jihatlar o’rganilib, futuvvat va javonmardlikning Xorazmdagi yorqin vakillaridan hisoblanuvchi Pahlavon Mahmud (1247-1326) ijodidagi til, janr va tasavvufiy timsollardagi mushtaraklik, an’anaviylik mezonni sifatida baholangani bilan bog’lash mumkin, deya, o’z xulosalarini beradi.

Shuningdek, U.K.Ametova izlanishlarida Muhammadniyoz Nishotiy ijodiy faoliyatiga Shayx Najmiddin Kubro ma’rifiy merosining ta’siri ham o’rganilgan bo’lib, bunda, “*husn*”, “*fuod(qalb)*”, “*aq*”, “*hayrat*” singari jihatlarning Nishotiy “Husn va Dil” dostonida lirik personajlarga aylantirilib, jonli badiiy manzara paydo bo’lishi aniqlangan. Shu bilan birgalikda, Abulvafo Xorazmiy kubroviylik tariqati izdoshlaridan biri sifatida tadqiq etilib, tarixiy manbalarda [1:335-337-b.] kelgan ma’lumotlarni aniqlashtirib, umumlashtirilib ilmiy xulosalar berilgani bilan U.K.Ametova tadqiqotlari qimmatlidir.

Tasavvufda falsafiy fikrlash jarayoni juda ham murakkab bo’lib, shu sababli murid yoki Shayxda sodir bo’layotgan hissiyotlarni anglash va sharhlab berish katta bilim va tajribani talab qiladi. Kubroviylik tariqati va Shayx Najmiddin Kubro shaxsiyati haqida bir qator yangi mulohazalarni ilmiy muhokamalarga olib kirgan S.S.Evatov tadqiqotlarida [7: 5-24-b.]. Kubroviylik tariqati o’zining vujudga kelishi va silsilasi bilan boshqa tariqatlardan farq qilishini ta’kidlaydi.

Jumladan, Shayx Najmiddin Kubroning tasavvufdagi ustozlari Ro’zbehon Misriy, Ammor Yosir, Ismoil Qasriylar bo’lishgan [4:11-15-b.]. Shayx Najmiddin Kubroning ustozlari esa Abu Najib Suhrevardiyning muridlari hisoblangan. Abu Najib Suhrevardiy o’z silsilasini birinchi xalifa Abu Bakr Siddiqqa bog’lagan. S.S.Evatov

yuqoridagi keltirilgan ma'lumotlariga tayangan holda, Kubraviylik tariqatining silsilasi va tariqatining shakllanishida bir qator murakkabliklar borligini ta'kidlaydi, bu murakkablikka doir Dj.Trimingemning quyidagi fikrlarini ham keltiradi: "Tariqatlarni tarixiy tasniflash uchun, shuningdek, ularning obro'-tayanchi va sanadi, zikr ijrosi uchun muhim bo'lgan mistik geneologik zanjiri yoki tariqat oqimlarining ko'p xalqalari Najmiddin Kubrodan boshlanadi" [5: 262-b.].

G'arblik islomshunos, tasavvufshunoslar fikriga qo'shimcha ravishda S.S.Evatov o'z ilmiy xulosalarini ham ilgari surib, Shayx Najmiddin Kubro bir qator mutasavviflar dunyoqarashida ustunlik qilgan "ilohiy haqiqatni, inson faqat behudlik, mastlik, sarxushlik holatida, behush devona bo'lgan paytdagina bilishga qodir" – deya asoslangan, Boyazid Bistomiyni "sukr" (sarxushlik)ni konsepsiyasini ma'qullamagan hamda unga qarshi chiqib, o'z tariqatining rivojini Junayd Bag'dodiy tomonidan asoslangan "sahv" (hushyorlik) yo'li bilan bog'lagan deya, ta'kidlaydi. Bu mulohazalar Shayx Najmiddin Kubro asos solgan kubroviya tariqati tarbiya usullarida hamda amaliy ishlarida ham o'z tasdig'ini topadi [9: 2-15-b.].

Shayx Najmiddin Kubroning ilmiy-ma'rifiy merosida tafsir bo'yicha yozgan asari tasavvuf olamida e'tiborga loyiq manbalardan hisoblanadi. Tasavvuf Shayxlari ilmiy-ma'rifiy merosida nisbatan kam uchraydigan bunday asarlar tadqiqotchilar tomonidan o'rganilib kelinmoqda. A.A.Egamov tomonidan islomshunoslik yo'nalishida Shayx Najmiddin Kubroning tafsir ilmi rivojiga qo'shgan hissasini, shu jumladan, tasavvufiy tafsirlar yo'nalishidagi merosini tadqiq etish bo'yicha bir qator tadqiqot ishlari amalga oshirildi. A.A.Egamov tadqiqotlarida Shayx Najmiddin Kubroning "at-Ta'vilot an-najmiya" asarining manbashunoslik tahlili, asarda oyatlarning yoritilish usullari va ularning o'ziga xos jihatlarini o'rganish, asarni "Tafsiri Porso" va "Tafsiri Charxiy" kabi tasavvufiy asarlar bilan qiyosiy tahlil etish, shuningdek, "zikr" masalasi va "faqir" kalimasining tahlilini yoritish hamda oyatlarning ishoriy ma'nolarida "taqvo" kalimasini ishlatishdagi yondoshuvlarni aniqlash kabi jihatlar ustuvorlik kasb etadi. Qur'onshunoslik, hadisshunoslik ixtisosligida olib borilgan ushbu tadqiqot ishi kubroviylikni o'rganish borasida,

o'z ixtisosligi va mavzusi bo'yicha yagona ilmiy tadqiqot ishi hisoblanadi[8: 5-20-b.]. Ushbu ilmiy tadqiqot ishi shu jihatdan ham o'z yondoshuv uslublari va xulosalari bilan noyobdir.

Tasavvufshunos olim N.Komilov tadqiqotlarida Shayx Najmiddin Kubro merosini o'rganish ham salmoqli o'rin tutadi. Jumladan, XII asrda Buxoro, Samarqand kabi shaharlarda tasavvuf targ'ib qilinib, o'z ta'sir doirasiga ega bo'lsa-da, Xorazmda tasavvuf jarayoni aynan Shayx Najmiddin Kubro nomi va faoliyati bilan bevosita bog'liq bo'lganligi bo'yicha xulosalari ilmiy qiymatga egadir[4: 5-6-b.].

Shuni aytish mumkinki, Shayx Najmiddin Kubroning hayoti va faoliyatiga oid ba'zi tarixiy ma'lumotlar turli davrlardagi to'qilgan yoki bo'rttirilgan rivoyat va naqlar bilan qo'shilib, qorishib ketganligini ko'rish mumkin. Shu sababli tadqiqotchilar Shayx Najmiddin Kubroning hayoti va faoliyatini o'rganish jarayonida, turli ishonchsiz ma'lumotlar ilmiy iste'molga kirib ketmasligi uchun, allomaning o'z asarlariga murojaat qilishgan. "Manoqibi Shayx Najmiddin Kubro" bir qancha tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan bo'lsa-da, ularda manoqibning manbai va obrazlari haqida yakuniy xulosa yo'q edi. Tadqiqotlarda ushbu manoqibning manbai, tarixiylik darajasi, undagi obrazlar prototiplari aniqlab berilgan.

Yuqorida keltirilgan tahlillardan xulosa qilib, bugungi kunda amalga oshirilayotgan zamonaviy tadqiqotlar oldida turgan dolzarb vazifalar sifatida quyidagilarni belgilab olish maqsadga muvofiq. Jumladan:

1. Shayx Najmiddin Kubro hayoti va faoliyatini zamonaviy tadqiqot uslublari asosida yoritish;
2. Xorijiy tillarda nashr etilgan adabiyotlarni ilmiy-tahliliy nuqtai nazardan o'rganib, o'zbek tiliga tarjima qilish;
3. Yetarli daraja tadqiq etilmagan yurtimiz va xorijda saqlanayotgan qo'lyozma va manbalarini o'rganish va ilmiy iste'molga kiritish;
4. Kubroviylik tariqatidagi irfoniy g'oyalarning inson ruhiyatiga, shu jumladan, yosh avlod tarbiyasiga bo'lgan ta'sirini ilmiy tahlil etish;
5. Alloma ilmiy-ma'rifiy merosining islom ilmlari rivojiga qo'shgan hissasini o'rganish;
6. Sharq tasavvufiy adabiyotning shakllanishida Shayx Najmiddin Kubro ma'naviy-ma'rifiy merosi bo'yicha ilmiy asoslangan xulosalarni berish;

7. Xalqimizda, ayniqsa yoshlarda vatanparvarlik tuyg'ulari mustahkamlanishida Shayx Najmiddin Kubroning vatan mudofasida ko'rsatgan jasoratini OAV va ta'lim muassasalarida ommalashtirish;

8. Komil inson tarbiyasida kubroviylik tariqatidagi o'n usul ("Usul al-ashara")ning ijtimoiy-axloqiy ahamiyatini ochib berish;

9. Kubroviylik tariqatining bugungi kunda musulmon dunyosida tutgan nufuzini tadqiq etish;

10. Kubroviylik tariqatini islomshunoslik, tarixshunoslik nuqtai nazaridan konseptual o'rganish.

XULOSA

Maqolaga xulosa qilib aytish mumkinki, kubroviylik tariqati nafaqat Xorazmda, balki, Markaziy Osiyo, Eron, Iroq, Hindiston kabi bir qator hududlarga tarqaldi. Bugungi kunda vatanimizda yuz berayotgan "Uchinchi renessans" poydevorini barpo etish jarayoni, ajdodlar merosiga tayanish va ushbu merosni asrab-avaylab kelajak avlodlarga yetkazish har bir vatandoshimizning burchidir. Zero, o'z tarixini unutmagan xalq, o'zligini ham yo'qotmaydi.

FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Alisher Navoiy. TAT. – Toshkent: F.G'ulom, 2013. 9-jild. B. 293-294; 10-jild. – B. 335-337.
2. Ametova U.K. O'zbek mumtoz adabiyotida kubroviylik tariqati an'analari. Avtoreferat. Filologiya fanlari buyicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi – Toshkent, 2021.
3. Bektasheva A.R. Tariqat, ma'rifat va she'riyat mushtarakligi (Shayx Najmiddin Kubro hayoti va ijodi misolida). Avtoreferat. Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. – Toshkent, 2019.
4. Komilov N. Najmiddin Kubro: Risola. – T.: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 1995. – B. 5-6, 11-15.
5. Po'latov H., Mamatov M. Tasavvuf tarixidan lavhalar. –Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2011, – B. 262.
6. Xodjaniyazov S.U. Xorazm mutafakkirlarining tasavvufiy dunyoqarashi asosida yoshlar ma'naviy-axloqiy tarbiyasini takomillashtirish Avtoreferat. Pedagogika fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi. – Chirchiq, 2022.

7. Evatov S.S. IX-XII asrlarda Markaziy Osiyoda tasavvufiy-falsafiy ta'limotlarning shakllanishi va rivojlanish bosqichlari. Avtoreferat. Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. – Buxoro, 2021.
8. Egamov A.A. Najmiddin Kubroning tafsir ilmi rivojiga qo'shgan hissasi. Avtoreferat. Islomshunoslik fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. – Toshkent, 2022.
9. Shayx Najmiddin Kubro. «Usuli ashara» (O'n usul va sharhi). Tarjimonlar: Ibrohim Haqqul, Aziza Bektosh. Izohlar muallifi: Ibrohim Haqqul. – T.: «O'qituvchi» nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2005. – B. 2-15.
10. Hamidjon Homidiy. Tasavvuf allomalari. – T.: "Sharq", 2009. – B. 125-126.